

ABDULLA ŞAIQIN ROMANTİK YARADICILIĞINDA TURANÇILIQ

Turan adı və turançılıq ideyası Azərbaycan bədii düşüncəsinə XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində daxil olmuşdur. Bu ideyanın poeziyanın mövzusunda çevrilməsində dünyada gedən siyasi proseslər və bu hadisələr nəticəsində türklərin dünyanın bir çox ölkələrindən köçləri ilə nəticələnməsi əsas rol oynayır. Osmanlı imperiyasının bir neçə yüz il dünyanın böyük bir hissəsini fəth etməsi ona qarşı təzyiqləri artırmış və imperialist qüvvələr birləşərək türkləri bu yerlərdən sıxışdırmağa başlamışdı. İmperialistlər bunun üçün ideoloji baza da hazırlayırdı; pantürkizm və panislamizm ittihamları məhz bunun üçün bir ideoloji hücumdan başqa bir şey deyildi. Əslində, bununla onlar özlərinin imperialist hücumlarına bir səbəb axtarırdı və müdafiə mövqeyi müəyyənləşdirirdilər. Ədəbiyyatşünas Bədirxan Əhmədli bunu nəzərdə tutaraq yazır: “Panslavizmin bütün gücü ilə formalaşdığı bir zamanda slavyançılar özlərinə müdafiə taktikası da seçmişdi. Slavyan birliyini təbliğ edən islam birliyinin böyük təhlükəsindən bəhs etmiş və panislamizm qorxusu, bu qorxudan yaranan ifadə çox tezliklə yayılmışdır” (1, s. 50-51).

Belə bir zamanda türkçülük və turançılıq Azərbaycan ictimai və ədəbi fikrinə də daxil olmaqda idi. Lakin bu meyillər ən çox Azərbaycan romantiklərinin yaradıcılığında öz əksini tapır. Ə.Hüseynzadə, Ə.Cənnəti, Ə.Müzənnib, H.Cavid, Ə.Cavad, C.Cabbarlı və başqalarının yaradıcılığında turançılıq ideyasının tərənnümünə tez-tez rast gəlmək olurdu. Şairlər burada türklüyün keçmişini vəsf edir və onun ən ideal bir zamanını, Turan keçmişini öyür və bu fəthatın bir də gələcəyinə inam ifadə edirdilər. Lakin I Dünya müharibəsinə qədər bu kimi şeirlər bir qədər azlıq təşkil edirdi. Yəni türkçülük və turançılıq hələ tam olaraq ictimai və ədəbi fikrə oturmamışdı. Balkan müharibəsi dövründə bu proses bir qədər sürətləndi. Dünyada baş verən hadisələr bu prosesə müəyyən bir istiqamət verdi. Türklərin düşdüyü vəziyyət şairlərimizə onun keçmişini yada salmaq və bu keçmişə qayıtmaq üçün tərənnüm yolunu tutdu. Əslində, Azərbaycan romantiklərinin yaradıcılığına həm də Z.Göyaltın “Turan” şeiri öz təsirini göstərmişdi. İlk dəfə Türkiyənin “Gənc qələmlər” dərgisində çap olunan bu şeirdə böyük fikir adamı Turan coğrafiyasının hüdudlarını poetik şəkildə ifadə edirdi:

Nəbzlərində vuran duyğular ki tarixin,
Birər dərin səsidir, bən səhifələrdə deyil,
Quzidə, şanlı, nəcib irqimin uzaq və yaxın
Bütün zəfərlərini qəlbinin tənində,
Nəbzələrində oxur, anlar, eylərəm təbcil.
Səhifələrdə deyil, çünki Atilla, Çingiz,
Zəfərlə irqimi tətviç edən nəsivələr. (2, s.54)

Damarlarında böyük cahangirlərin qanının yaşadığı türklərin toparlanıb zülmə qarşı dirəniş göstərməsi üçün, hər şeydən əvvəl, özünü tanıması lazım gəlirdi. Z.Göyalt da məhz bunu edir və türklüyün heç də Osmanlıdan ibarət olmadığını göstərərək daha geniş bir xəritə çızırdı:

Vətən nə Türkiyədir türklərə, nə Türkiyədir,
Vətən böyük və müəbbət bir ölkədir: Turan! (2, s. 54).

Azərbaycan romantiklərindən Turan və turançılıq mövzusunda ilk müraciət edənlərdən biri Abdulla Şaiq idi. Belə ki, onun I Dünya müharibəsindən sonrakı yaradıcılığında vətən, türk, türkçülük, turançılıq mövzusu yaradıcılığının ana xəttini təşkil edir. Bu şeirlər Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti zamanında dövlətçilik, vətəncilik, vətənsəvərlik və vətəndaşlıq motivini gücləndirməkdə böyük bir poetik əhəmiyyətə yaratmış olur. Bu şeirlərin yazılma tarixi 1918-1919-cu illərdir. Bundan sonrakı dövərdə yalnız A.Şaiq yaradıcılığında deyil, Azərbaycan poeziyasında bu mövzu ədəbi prosesdən, necə deyirlər, müvəqqəti olaraq çəkilir. Bunun da səbəbi bolşeviklərin işğalından sonra kommunist ideologiyası tərəfindən idarə olunması və Azərbaycanın türk dünyasından ayrılması idi.

Abdulla Şaiqin bu illərdə yazdığı “İki mücahid”, “Vətənin yanıq səsi”, “Marş” (“Marş” (Türk ədəmi mərkəziyyət fırqəsi “Müsavət”ə ithaf), “Nəçün böylə gecikdin”, “Arazdan Turana”, “Yeni ay doğarkən”, “Ülkər” və s. şeirlərində vətən, onun keçmiş və bugünü təsvir olunur. Şair ilk dəfə yaradıcılığında türkün keçmişini xatırlayır, onun dünəni ilə fəxr edir və türklərin o günlərin uğurlarına yenidən çatacağına inamını ifadə edirdi. Bu şeirlərdən bəzilərində türklərin bizə miras buraxmış igidliyi, keçmiş fəthatı tərənnüm olunur, bəzilərində isə Turan və turançılıq açıq şəkildə ifadə olunurdu. “İki mücahid” şeirində türklərin keçmişdə öz yurdunu mətənətlə qorumağından, babalarından onlara miras qalan mərdlikdən bəhs edirdi:

Sən, ey atəş vücudlu, oynaq atım!
Ey ildirəm baxışlı qol-qanadım!
Biz türklərə saldıricı babamız
İki ağır miras buraxmış yalnız.
Biri dəmir silah, birisi atdır,
Biz türklərə bunlar iki qanattır.
Bunlar ilə yüksəklərə uçarız,
Üç dünyanın tilsimlərin açarız.
Qovunca biz yeriyinin üstünə,

Qeysərlərin, kəsirlərin təxtinə
Sahib olan fateh dövrü alarız (3, s. 62).

Poetik qəhrəmanın qəlbində türklərin keçmişi ilə bağlı xoş xatirələr var; poetic qəhrəman adına müraciət edərək onun da bu qovğalarda birlikdə mücahid kimi iştirak etdiyini yada salır. Qəhrəmanın atı “düşməni uzaqdan görünəcə” “yeri eşər”, “qulağını qırpar”, “ıldırımli bulud kimi kişnər”, üzəngisinə ayağını basınca “cilan kimi sıçrar”, “şahin kimi qol-qanad” açar, “dörd ayaqla havada” uçardı. Qəhrəman qılıncı ilə, atı isə dırnaqları, dişlərilə düşməni məhv edərdi. Şair iki mücahid dedikdə məhz qəhrəman ilə atını nəzərdə tutur. Atı onunla bütün vuruşlarda qalib çıxır. Bütün varlığı ilə atını sevir, onu özünə yoldaş hesab edir. Lakin inanmazdı ki, bir gün canı qədər sevdiyi döyüş yoldaşı ilə yolları ayrılacaq. Qəhrəman buna çox mütəəssir olur, çünki onun yol yoldaşı, dava yoldaşı düşmənin bir qurşununa tuş gəlmişdir. Lakin o, düşmənin üstünə getməli, mücadiləsini davam etdirməlidir:

İnanmazdım ki, bir çəlik, bir qurşun
O atəşli vücudunu soldursun.
Son nəfəsdə qoy başımı dizimə,
Oxşayayım, sürtəyim üz-gözümə.
Bən mərsiyə qoşub sənə ağlamam!
Deyəcəyim son sözumdür, vəssəlam!
Vəzifəni pək namusla bitirdin,
Bir bəxtiyar şəhid kibi can verdin...
Halal elə, arkadaşım, bağışla!
Getməliyəm, yoldaşımı alqışla!
Vəzifəmdir, bu yoldan yoxdur dönüm,
Şanlı zəfər... ya şərəfli bir ölüm!.. (3, s. 63)

Abdulla Şaiqin bu mövzuda yazdığı ikinci şeiri mars xarakterlidir və şeirin adı da “Marş” adlanır. Şeirin Marş üslubunda yazılması təsadüfi deyil, bu forma xalqı daim vətəni müdafiəyə səsləməkdə ən effektiv poetic formalardan biri olur. Şair bu şeiri “Müsavat” partiyasına həsr etmişdir. Görünür ki, o bu partiyanın nizamnaməsindəki və siyasi fəaliyyətindəki vətən, millət yoluna yönəlmiş proqramı bəyənmiş və ona şeir həsr etmişdir. Bu şeir həm də türklüyün, turançılığın poetik dərkini baxımından xüsusi önəm daşıyır. Ədəbiyyatşünas Aybəniz Kəngərli (Əliyeva) şeirin məzmununun bütünlüklə turançılıq ideyasını ifadə etdiyini yazır: “Şairin “Marş” şeirində açıq şəkildə dilə gətirilən Turançılıq bütün Azərbaycan romantiklərinin bu ideyaya münasibətini dəqiq ifadə edir” (4, s. 302).

Ədəbiyyatşünasın bu şeirdə A.Şaiqin Turançılıq ideyasını tamamilə doğru qiymətləndirməsi ilə razılaşıaraq, onu demək istəyirik ki, şair burada yalnız açıq şəkildə ideyanı tərənnüm etməmiş, həm də türklərin bu ideyanı həyata keçirməsinin istiqamətlərini müəyyənləşdirmişdir. O, türk oğlunun millət yolunda birləşməyini, Turan bayrağını dalğalandırmasını və Turan uğrunda çarpışmasını istəyir və onları bu yola səsləyirdi. Keçmişinin şanlı, zəfərlə dolu olduğunu xatırladan şair Altun ordunu düşmənin üzərinə göndərir:

Birləşəlim, türk oğlu, bu yol millət yoludur,
Ünlə, zəfərlə, şanlı tariximiz doludur.
Yürüyəlim irəli, haydı millət əsgəri,
Keçmişimiz şanlı, zəfər, durmayalım biz geri.
Yıldırımli gözünüz qan ağladır düşməni.
Qorxaq, alçaq, xainin bu meydanda işi nə?!
Dəniz kibi coşalım, dalğa kibi qoşalım,
Altun ordu, irəli! Dağlar-daşlar aşalım!(3, s. 64)

Şair Göytürklərin yenidən doğuşunu əks etdirən Erkenoqonu və Turan bayrağını xatırladır. “Şanlı Turan bayrağı”nı xatırlatması təsadüfi deyil. Şair mənsub olduğu türklüyü yalnız Azərbaycan arealında deyil, bütün Turan coğrafiyasında düşündür. Azərbaycanın qorunmasını, müdafiəsini Turanın müdafiəsi olaraq görür. “İrəlidə cənnət kimi cahan” uğrunda əsgərlərin səslənməsi Turanın geniş miqyasda varlığını əks etdirir.

Dalğalanır üstümdə şanlı Turan bayrağı,
Alovlanır qəlbimdə “Ərkənəqon” ocağı.
Haydı, yola çıxalım, haqsızlığı yıxalım,
Turanda gün doğunca zülmətlə çarpışalım!
Arş irəli, irəlidə cənnət kibi cahan var.
Günəş orda həp doğar, səadət orda parlar! (3, s. 65)

Ümumiyyətlə, A.Şaiqin poeziyasında “Altun ordu”, “Turan”, “Turan bayrağı”, “Qızıl ırmaq”, “Ərkənəqon”, “Qızıl alma” və s. kimi türklüyün keçmişi ilə əlaqəli olan adlar və simvollar tez-tez təkrarlanır. Bunların hamısı türkün keçmişi ilə bağlı simvollarıdır. Bütün bunların arxasında türklüyün keçmişi və gələcəyin Turan ideali durur. A.Şaiq bir romantik kimi türklərin keçmişi ilə gələcəyi arasında bir bağ qurur. Bu o zaman baş verir ki, Azərbaycan öz müstəqilliyini qazanır. Lakin istər türk toplumunun ən böyük məkanlarından biri Türkiyə, istərsə də Azərbaycanda baş verən hadisələri vətənin təhlükəsizliyini ön plana çəkir. Şairin bu şeirlərində Turan ideali türklüyün vətəni olaraq öz əksini tapırdı. Qeyd edək ki, bu mövzu A.Şaiqin

yaradıcılığında yeni bir mərhələ təşkil edir. Şair bu dövrdə yazdığı şeirlərində Vətən anlayışının poetik xəritəsini çəkir. “Vətənin yanıq səsi” şeirində bu xəritəni aydın görmək olar. Bunu nəzərdə tutan romantikşünas alim Vəli Osmanlı yazırdı: “Vətən mövzusunun yeni mərhələsi, deyildiyi kimi, Azərbaycan Cümhuriyyəti dövrünə təsadüf edirdi. Həmin dövlət müstəqilliyi zamanı “Vətən” anlayışı bütövləşərək mövcud olan bütünlüklə Türk dünyasını, Turanı əhatə etməyə yönəlmişdir. Hələ arzu şəklində olsa da yeni mərhələnin əlamətlərindən biri məhz bu idi. Elə arzu şəklində olması, reallıqdan çox hələ xəyali mövcudluğu ilə də bu məsələ romantik səciyyəyə malik idi” (5, s. 57).

“Vətənin yanıq səsi” şeirinin romantik qəhrəmanının Vətənin yanıq səsi olması şairə Vətən obrazına kompleks şəkildə baxmağa imkan verir. Vətənin yanıq səsi keçmişə xatırlayır və türk yurdunu seyr edir. Bu seyrdə Vətənin yanıq səsi bir müdrik olaraq özünü göstərir. Uca bir dağın başına çıxaraq “Altaylara baxar”, onun çəmənindən, çölündən “qızgın ürəklə” daim bu türk ellərini sorardı. Ona görə səsinə Altaylara yüksəldib ki, buralar Türk yurdunun ən qədim məskənlərindən biridir. O, burada Türk yurdunun daim dalğalanan doqquz tağlı bayrağını götür, baxdıqca sevinir və təsəlli tapır:

Qısqanırdım sizi hər bir toprağa,
Zira sizdə vətən eşqi var idi.
Bakdıqca o doqquz tuğlu bayrağa
Könlüm sevgi, təsəlliylə dolardı.
O gün tufan kibi Elxan ordusu
Ki, «Güc» deyə qımıldandı yerindən.
O tufanı salamlamaq duyğusu,
Əksilmiyor, azalmıyordu bəndən.
Yürüyürdü sarsılmaz altun ordu,
Yürüyürdü ləkəsiz bayrağıyla.
Yürüyürdü günəşə, Şərqə doğru,
Altun oxu, qarğısı, mizrağıyla (3, s. 66).

Altun ordunun ləkəsiz bayrağı ilə dilində “Altun ordu” türküsü Şərqə doğru irəliləməsi Vətənin yanıq səsinə razı salır. Bu ordu Günəşə doğru gedir. Bu elə bir ordudur ki, Vətən daim onunla qürur duyur, onun qalibiyyətindən sevinir və qürurlanır. Bu ordu çırpınan bir ürəklə daim irəliləyir, zəfərə doğru yürüyür. Onun qarşısında heç nə tab gətirə bilmirdi; “sərt dağlar əyilir”, “dağ-dərə” düzən olurdu, “dəniz, nəhr, ırmaqlar” qırılırdı. Altun ordu bu qərarla irəlilədikcə Şərqə, Qərbə və Cənuba yol açılırdı, “zalım və məğrur başlar bükülürdü”. Altun ordunun bu gəlişindən Alp, Himalay, Karpat dağları şənələnir, çobanları “türkü söyləyir”, “ırmaqları coşur”, “dağları güllənir”, bülbülləri “sevgi” şərqləri söyləyir. Vətənin yanıq səsi bunu uzaqdan seyr edincə “saralıb solur”, bir Ana kimi üzünü onlara tutub deyir ki, onlar üçün qucağı həmişə açıqdır. Ən sonda Ananın bu diləkləri çiçəklənir, dedikləri doğru çıxır. “Üzü dönməz, qorxu bilməz ərlər” şimşək kimi parlayır. Ana-Vətən üzünü igid ərlərə tutur. Onlar isə Ananı əmin edir:

O dualı qılıncları öpərək,
Etdilər də dayanıqlı bir yəmin.
Vətən, deyə, həpsi dizə çökərək,
Dedilər ki: Annəciyimiz, ol əmin!

Aramızda yoxdur alçaq və qorxaq,
Bundan sonra götürməsin nəslimiz.
İştə şahid başda gəzən şu bayraq,
Şan, zəfərdir tariximiz, əslimiz (3, s. 69).

Vətən-Ana Altun orduya xeyir-dua verməklə qalmır, ona keçmiş ulularını və uğurlarını yadına salır. İndi elə bir vaxtdır ki, Vətən dardadır və Altun ordunun zəfərindən asılıdır. Altun ordunun Anası yerlərdə sürüklənir, hər yanına xəncər saplanmışdır. Elə bir təhlükəli dərdə düşmüşdür ki, “bağrı qan” olmuş və buna görə də sızlayır. Vətən dardadır; O, Altun ordunu-Öguzların, Elxanları törəmələrini qurtarmağa çağırır və Altun ordu onun səsinə səs verir.

Anacığım, qanımız həp əski qan,
Elxan nəslə hər bir zaman xələfdir.
Ürəyimizdə həp o duyğu, o iman,
Taleyimiz ün, zəfərdir, şərəfdir.

Şu vətənin dağlarında-daşında
Qurtarıcı qəhrəmanlar az deyil!
Hər obanın, hər ocuğun başında
Bin qəhrəman fürsət bəklər, əmin ol!

Beş dünyanın vəhşiləri toplansa,
“Ölüm” deyə, “Vətən” deyə qoşarız.
Bu torpaqlar qanımızla boyansa,

Nəfəsimiz qalınca öc alarız (3, s. 70).

Burada Vətən-Ana Turan yurdudur və bütün Türk dünyasını əhatə edir, Altun ordu isə türklərin birgə ordusudur ki, hansı türk yurdu darda olsa, daim onun köməyinə çatar.

A.Şaiqin “Arazdan Turana” şeirində də Turanın bir Vətən olaraq təsvirinə rast gəlirik. Yəni A.Şaiq yaradıcılığında Turan bir xəyali Vətən deyil, türklərin yaşadığı real coğrafiya olaraq göstərilir. A.Şaiq burada Turan tarixindən və bu bərdə türk mifologiyasından da istifadə etmişdir. Ədəbiyyatşünas Vəli Osmanlı əsərin mifoloji motivlə bağlılığı haqqında belə bir doğru qənaətə gəlir: “Milli mifologiyadan gələn bu rəmzi ideal romantizmə çox münasib və gərəklidir, bəlkə də tapıntıdır. Onu qəlbində qövr eləyən vətənin –Turanın simasında təqdim etmək ikinci bir yenilikdir. Romantizmdə idealnümüəyyən əşya, vasrlıq şəklində simvollaşdırılması təcrübəsi vardır. Məsələn, Almaniya romantizmində ideal “mavi çiçək” simasında axtarıldı” (5, s. 48).

A.Şaiq “Arazdan Turana” poemasında Bingöl ətəklərindən öz nəhrini götürən Araz çayının Turan-İrən dolaşaraq gəlib Kürə qovuşmasını təsvir edir. Araz çayının acıqlı Kürə qovuşması ilə onun hayqırması bir olur: “Hayqırdı: “Ox, qardaşım, dinlə məni bir zaman, /İztirablar içində çırpınır şimdi Turan” (3, s. 72). Şair burada da “xain ələrin” Vətənin “məsum qoynuna” girməsini, onu yaralamasını bildirir. Burad da Vətən Turandır. Şair Vətəni bir gözəl şəkildə təsvir edir və Turanda onu qurtaracaq ər axtarır:

İnlər: Yoxmu Turanda qurtaracaq ər bəni?
Nərdə o türk nişanlım, o qoç igit, qəhrəman?
Yolunu pək özlədim, yol ver ona, yarıdan!
Yel atına binsin də, gəlsin səni qurtarsın!
Yağı olan bu xain başları həp qoparsın,
Şu sehirlili tilsimi qırsın namus eşqinə.

Quruntulu bir kədər çökmüş Turan yurduna (3, s. 73).

Araz çayının Turan yurdundan gətirdiyi xəbərdə onun darda olduğu, iztirab çəkdiyi aydın olur. Kür çayı bu xəbərdən həyəcana gəlir; qardaşının başı üstünü qara buludların alması onu da məyus edir. Yurdun başı üstünü qara buludlar aldığı zaman onun da üzü gülməz olur və yurdu bu bəladan qurtarmaq üçün çarə fikirləşir. Türkün sevdiyi “yekta dünya gözəlin”nin qoynuna yabançı əlin girməsinə dözə bilərmi?

Turanda yüz milyonluq türklük buna qızmazmı?
Qızmazsa, bu xain əl yasamızı pozmazmı?
Gəl, qardaşım, boynuna keçirəyim qolumu,
Annəmiz «Quzğun dəniz» bəklər bənim yolumu.
Gedəlim, dərdimi annəmizə açalım,
Əski yurduna ildırımlar saçalım (3, s. 73).

Bu xəbəri eşidən Kür Arazla qovuşur və axın-aaxın axaraq Turan elindən aldığı bu qara xəbəri fırtınalı Quzğun dənizə çatdırırlar.

“Quzğun dəniz” bu qara xəbərləri dinlədi,
Yara almış dişi bir arslan kibi inlədi.
Basdı Kürü, Arazı dalğaların selinə,
Birdən-birə köpürdü, daşdı Turan elinə.
O dağ kibi yüksələn dalğaları yürüdü,
Yüz milyonluq Turanı başdan-başa bürüdü.
Hər kiçicik dalğasında bir ildırım patladı,
Almas kipriklərində birər şimşək oynadı.
Hər bir öksüz bucaqda qopdu yeni bir tufan,
Coşqun sellər qaldırdı əngəlləri aradan.
Artıq sehirlili divlər yediyini həp qusdu,
Sonra Turan da susdu, dəniz də, göy də susdu (3, s. 74).

Beləliklə, Turan eli xain əldən qurtarılır. Turanın xainlərin əlindən qurtarmasını Kürlə Arazın birləşməsi və Quzğun dənizin coşaraq onlara səs verməsi təmin edir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, şairin bu şeirləri uzun müddət tədqiqatdan kənar qalmışdır. Sovet dövründə A.Şaiqin Turan ideyali şeirlərinin hətta adı belə çəkilməmişdir. Yalnız son illərdə A.Şaiqin “Arazdan Turana” kitabında nəşr edildikdən sonra bu şeirlər təhlil edilərək həqiqi qiymətini almışdır. Ədəbiyyatşünas Timuçin Əfəndiyev də bu fikirdədir ki, A.Şaiqin bu şeirləri Turanın keçmişini və bugününü təsvir edir: “A.Şaiqin “Marş”, “Vətənin yanıq səsi”, “Yeni ay doğarkən”, “Arazdan Turana” və s. şeirlərində turançılıq ideyası tərənnüm olunur. “Arazdan Turana” poemasında isə Turanın keçmişi və bugünü əks olunur” (6, s. 449).

A.Şaiqin Turanla bağlı yazdığı şeirlərdən belə məlum olur ki, şairin Turanın keçmişi ilə bağlı məlumatları çox olmuşdur. Türklərin başının üstünü qara buludlar aldığı zaman şairin yeganə çıxış yolu kimi Turan ideyasını ortaya atması tarixi reallığın yeni dövrdə təntənəsi kimi səslənir. Şair üçün Turan xəyali bir məkan deyil, keçmişdə türklərin qurduğu böyük bir imperiyadır. Lakin onu da demək lazımdır ki, bu mövzu A.Şaiq yaradıcılığında keçici olur. Şair bu mövzuda yalnız barmaqla sayılacaq qədər

şeyrlər yazır ki, bu da Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurulması ərəfəsində baş verir. Sonra şairin yaradıcılığında bu mövzu geri çəkilir. Bu proses təkcə A.Şaiq yaradıcılığında deyil, digər romantiklərin də yaradıcılığında baş verir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əhmədli B. Türkçülüğün üçlü formulu/B.Əhmədli. –Bakı: -Elm və təhsil. -2019. -288 s.
2. Gökalp Z. Külliyyatı, I cilt (Hazırlayanı Fevziyyə Tansel), Ankara, 1977,
3. Şaiq, A. Arazdan Turana/A.Şaiq. - Bakı: -Sabah. -2004. -268 s.
4. Kəngərli A. Azərbaycan romantiklərinin yaradıcılığında türkçülük/A.Kəngərli. –Bakı:Elm.- -2002.- 332 s.
5. Osmanlı V. Azərbaycan romantizmi. 2 cildə, II c., Bakı: -Elm, 2014, 452 s.
6. Əfəndiyev T. Milli özünüdark ədəbi kontekstdə. Bakı: -Azərəşr, 2021, 472 s.

Xülasə:

Məqalədə Azərbaycanın romantik şairlərindən biri A.Şaiqin yaradıcılığında Turan adı və turançılıq ideyası araşdırılır. Göstərilir ki, bu ideyanın poeziyanın mövzusunə çevrilməsində dünyada gedən siyasi proseslər və bu hadisələr nəticəsində türklərin dünyanın bir çox ölkələrindən köçləri ilə nəticələnməsi əsas rol oynamışdır. Ə.Hüseynzadə, Ə.Cənnəti, Ə.Müznib, H.Cavid, Ə.Cavad, C.Cabbarlı və başqalarının yaradıcılığında turançılıq ideyasının tərənnümünə tez-tez rast gəlmək olurdu. Şairlər burada türklüyün keçmişini vəsf edir və onun ən ideal bir zamanını, Turan keçmişini öyür və bu fütuhətin bir də gələcəyinə inam ifadə edirdilər. Abdulla Şaiqin bu illərdə yazdığı “İki mücahid”, “Vətənin yanıq səsi”, “Marş” (“Marş” (Türk ədəmi mərkəziyyət fırqəsi “Müsavət”a ithaf), “Neçün böylə gecikdin”, “Arazdan Turana”, “Yeni ay doğarkən”, “Ülkər” və s. şeyrlərində şair ilk dəfə yaradıcılığında türkün keçmişini xatırlayır, onun dünəni ilə fəxr edir və türklərin o günlərin uğurlarına yenidən çatacağına inamını ifadə edirdi. A.Şaiqin Turanla bağlı yazdığı şeyrlərdən belə məlum olur ki, şairin Turanın keçmişini ilə bağlı məlumatları çox olmuşdur. Türklərin başının üstünü qara buludlar aldığı zaman şairin yeganə çıxış yolu kimi Turan ideyasını ortaya atması tarixi reallığın yeni dövrdə təntənəsi kimi səslənir. Şair üçün Turan xəyali bir məkan deyil, keçmişdə türklərin qurduğu böyük bir imperiyadır. Lakin onu da demək lazımdır ki, bu mövzu A.Şaiq yaradıcılığında keçici olur. Sonra şairin yaradıcılığında bu mövzu geri çəkilir.

Açar sözlər: Şaiq, poeziya, romantik, türkçülük, Turan, turançılıq

Summary:

The article examines the name Turan and the idea of Turanism in the works of one of the romantic poets of Azerbaijan A.Shaig. It is shown that the political processes taking place in the world and the migration of Turks from many countries of the world as a result of these events play a key role in making this idea the subject of poetry. In the works of A. Huseynzadeh, A. Jannati, A. Muznib, H. Javid, A. Javad, J. Jabbarli and others, the idea of Turanism was often sung. The poets praised the past of Turkism here and praised its ideal time, Turan's past, and expressed confidence in the future of this futuhat. Abdulla Shaig's "Two Mujahid", "Burning Voice of the Motherland", "March" ("Marsh" (dedicated to the Turkish humanist center "Musavat"), "Why were you so late", "From Araz to Turan", "When the new moon was born" In his poems "Ulker" and others, the poet remembers the past of the Turks for the first time, is proud of his past and expressed confidence that the Turks will achieve the success of those days again. The poet's idea of Turan as the only way out when the Turks are overwhelmed by dark clouds sounds like a triumph of historical reality in the new era. For the poet, Turan is not an imaginary place, but a great empire built by the Turks in the past. This theme is temporary in the work of A.Shaig. Then this theme is withdrawn in the work of the poet.

Keywords: Shaig, poetry, romance, Turkism, Turan, Turanism,

Резюме:

В статье исследуется имя Туран и идея туранизма в творчестве одного из поэтов-романтиков Азербайджана А.Шайга. Показано, что происходящие в мире политические процессы и миграция турок из многих стран мира в результате этих событий играют ключевую роль в превращении этой идеи в предмет поэзии. В произведениях А. Гусейнзаде, А. Джаннати, А. Музниба, Х. Джавида, А. Джавада, Дж. Джаббарлы и других часто воспевалась идея туранизма. Поэты восхваляли здесь прошлое тюркизма, восхваляли его идеальное время, прошлое Турана, и выражали уверенность в будущем этого футухата. «Два моджахеда» Абдуллы Шайга, «Пламенный голос Родины», «Марш» («Посвящение Турецкой центральноазиатской партии «Мусават»»), «Почему вы так опоздали», «От Араза до Турана», «Когда родилась новая луна» В своих стихах «Улькер» и др. Поэт впервые вспоминает прошлое турок, гордится своим прошлым и выражает уверенность, что турки вновь добьются успеха тех дней. Представление о Туране как о единственном выходе, когда турок захлестывают темные тучи, звучит как торжество исторической реальности в новую эпоху. Для поэта Туран – не воображаемое место, а великая империя, построенная турками в Прошлое – эта тема временна в творчестве А.Шайга, затем эта тема снимается в творчестве поэта.

Ключевые слова: Шайг, поэзия, романс, тюркизм, Туран, турнизм